

УДК: 159. 923.2

© Панфілова Г.Б., 2014 р.

Г.Б. Панфілова
Академія митної служби України,
м. Дніпропетровськ

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ В УСКЛАДНЕНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

У статті представлені результати дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях на прикладі екзаменаційної сесії. Визначені основні особливості динаміки самовідношення, самооцінки, самоописів, сприйняття себе в часі і просторі життєвих подій, самооцінки невротичних проявів в структурі Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації. Студенти першого курсу більш «відкриті», «самовпевнені», «внутрішньо конфліктні» на більшості етапів ускладненої ситуації; їх самооцінка має менші значення. Студенти четвертого курсу мають більшу кількість ставових ідентифікацій, в оцінці подій життєвого шляху є більш продуктивними й оптимістичними.

Ключові слова: Я-концепція, самовідношення, особистість, студентський вік, ускладнена життєва ситуація.

Г.Б. Панфилова

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ Я-КОНЦЕПЦИИ СТУДЕНТОВ В УСЛОЖНЕННЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЯХ

В статье представлены результаты исследования динамики Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях на примере экзаменационной сессии. Определены основные особенности динамики самоотношения, самооценки, самоописаний, восприятия себя во времени и пространстве жизненных событий, самооценки невротических проявлений в структуре Я-концепции студентов в усложненной жизненной ситуации. Студенты первого курса более «открыты», «самоуверенны», «внутренне конфликтны» на большинстве этапов усложненной ситуации; их самооценка имеет более низкие значения. Студенты четвертого курса характеризуются большим количеством половых идентификаций, в оценке событий жизненного пути более продуктивны и оптимистичны.

Ключевые слова: Я-концепция, самоотношение, личность, студенческий возраст, усложненная жизненная ситуация.

G.B. Panfilova

THE AGE FEATURES OF DYNAMICS OF THE I-CONCEPTION STUDENTS IN COMPLICATED LIFE SITUATIONS

In article results of research of dynamics of the I-conception of the students in complicated everyday situations by the example of examinations. The basic features of the dynamics of the self, self-esteem, self-descriptions, psychological autobiography, self-assessment of neurotic symptoms in the structure of the self-concept of students in a complicated everyday situation are defined. First-year students more "open", "confi-

dent", "have internal conflicts" in the most phases of complicated situations, their self-assessment have less value. Fourth year students have more gender identities, in the evaluation of the life course are more productive and optimistic.

Key words: I-conception, self-assessment, personality, student age, complicated everyday situation.

Постановка проблеми. В умовах динамічного соціального простору активний розвиток психологічної теорії та практики виходить на системний рівень розуміння сутності самореалізації та життєздійснення особистості. Багатоплановість життєвого вибору, пошук оптимальної життєвої стратегії – сутність гуманітарної парадигми духовного світу людини XXI століття, а також проблемне поле у сучасній психології особистості. Бажання реалізувати довгострокові плани спонукає людину до отримання якісної освіти, планування кар'єрного зростання, сімейних та дружніх стосунків. Процес навчання у вищому навчальному закладі, як правило, співпадає з періодом становлення особистості, формуванні Я-концепції, затвердження ціннісних орієнтацій молодих людей, моральних та професійних якостей. Успішність оволодіння майбутньою професією певною мірою залежить від інтелектуальних здібностей, вольових якостей, психологічної витримки, а також від адекватного уявлення про себе, більш-менш реалістичної Я-концепції студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливою особливістю психічного розвитку особистості в студентському віці є продовження формування Я-концепції, що відбувається як відкриття свого неповторного внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості, усвідомлення незворотності часу, формування цілісного уявлення про себе [1; 3]. «Я» в юнацькому та студентському віці може бути ще нецілісним, невизначеним, його усвідомлення часто супроводжується тривогою, деструктивними тенденціями [2], відчуттям внутрішньої порожнечі, що посилює потребу в спілкуванні, яке все більш стає вибірковим. Формування уявлення про себе пов'язано з пошуком себе, самореалізацією, випробовуванням себе в різних ролях. В студентському віці з'являється усвідомлення незворотності часу, скінченності свого існування, що змушує серйозно замислитися над сенсом свого життя, майбутнім, життєвими цілями та життєвим шляхом [4]. Життєва перспектива, для більшості юнаків та студентів є оптимістичною. Подібні зміни в сукупності з сучасним інформаційним навантаженням, випробовуванням під час екзаменаційних сесій сприяють виникненню відчуттів невизначеності, тривоги і розриву зв'язків зі світом. Нездатність студентів досягти особистої ідентичності призводить до рольового змішання, найчастіше характеризується нездатністю обрати кар'єру або продовжити освіту [5].

Незважаючи на значну кількість досліджень уявлень людини про себе невивченим залишається питання вікових відмінностей в Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях, типовим прикладом яких в студентському віці слід вважати екзаменаційну сесію.

Мета статті – визначення вікових характеристик динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях (на прикладі екзаменаційної сесії).

Основний матеріал і результати дослідження. Дослідження Я-концепції студентів проводилося з урахуванням 4 етапів розвитку ускладненої життєвої ситуації. На першому етапі розвитку ускладненої ситуації вивчались особливості Я-концепції студентів в нормальних умовах, задовго до екзаменаційної сесії, на початку навчального року, коли студенти ще не зорієнтовані на сесію. На другому етапі розвитку ускладненої ситуації досліджено особливості Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації безпосередньо перед першим іспитом екзаменаційної сесії, коли студенти максимально напружені, схвильовані, переживають ускладнену ситуацію. На третьому етапі розвитку ускладненої ситуації вивчались особливості Я-концепції молодих людей відразу після останнього іспиту екзаменаційної сесії. На четвертому етапі розвитку ускладненої ситуації досліджено особливості Я-концепції студентів в звичайних умовах початку наступного учбового семестру, в період адаптації студентів і курсантів до результатів зимової екзаменаційної сесії. В дослідженні були використані наступні методики: методика дослідження самоставлення С.Р. Пантілеєва, самооцінка Дембо-Рубінштейн (модифікований варіант), проективна методика "Хто Я?", самооцінка невротичних проявів Л.І. Васермана, методика "Психологічна автобіографія" О.Ю. Коржової.

Прослідкуємо, як змінюється Я-концепція та її складові (самоставлення, самооцінка, ідентифікації, сприйняття себе в часі і просторі життєвих подій, суб'єктивна оцінка невротичних проявів) у студентів першого та четвертого років навчання на різних етапах ускладненої життєвої ситуації.

Динаміка самоставлення студентів першого та четвертого курсів розрізняється і значно залежить від етапу сесії. Так, студенти першого курсу мають вищі показники за показником 1 «відвертість» ($F = 3,99$; $p = 0,0003$); за показником 2 «самовпевненість» ($F = 3,17$; $p = 0,0026$), окрім третього етапу відразу після іспитів, коли показники четвертого курсу перевищують показники першого курсу; за показником 3 «самокерування» ($F = 3,07$; $p = 0,0034$), особливо ця різниця помітна в нормальних умовах після сесії; за показником 8 «внутрішня конфліктність» ($F = 5,07$; $p \leq 0,0001$), окрім нормальних умов до сесії, в нормальних умовах після сесії внутрішня конфліктність студентів першого курсу значно вища ($F = 5,07$; $p \leq 0,0001$); за показником 9 «самозвинувачення» – показники

вищі у першокурсників на будь-якому етапі сесії, проте особливо сильно цей контраст виявляється в нормальних умовах до і після сесії ($F = 3,96$; $p = 0,0003$).

Показник 5 «самоцінність» має більш високі значення у студентів четвертого курсу, але в нормальних умовах після сесії він вищий у студентів першого курсу ($F = 3,11$; $p = 0,003$). Показник 6 «самоприйняття» вищий у студентів четвертого курсу, але в нормальних умовах після сесії – у студентів першого курсу ($F = 2,67$; $p = 0,0097$). Показник 8 «внутрішня конфліктність» у нормальних умовах до сесії трохи вищий у студентів четвертого курсу, із часом внутрішня конфліктність студентів першого курсу підвищується і починає перевищувати показники студентів четвертого курсу.

Самооцінка студентів першого і четвертого курсів значно розрізняється. За всіма характеристиками самооцінка студентів 4 курсу вища, ніж у студентів 1 курсу на всіх етапах ускладненої ситуації (окрім характеристики «здоров'я» безпосередньо перед іспитами, тобто студенти 4 курсу перед іспитами оцінюють себе як менш здорових у порівнянні з першокурсниками, проте на наступних етапах самооцінка старшокурсників зростає і перевищує показники молодшого курсу).

Самооцінка за характеристикою «щасливий» в середньому вища у студентів четвертого курсу на всіх етапах, проте найбільша різниця спостерігається в нормальних умовах до і після сесії ($F = 2,69$; $p = 0,0093$). Самооцінка успішності також вища у студентів четвертого курсу на всіх етапах, але найбільш значною ця різниця є в нормальних умовах до і після сесії, а також безпосередньо після іспитів ($F = 3,76$; $p = 0,0005$). Самооцінка за характеристикою «розумний» також вища у студентів четвертого курсу на всіх етапах, проте найбільша відмінність від студентів першого курсу спостерігається безпосередньо після іспитів і в нормальних умовах після сесії ($F = 3,07$; $p = 0,0034$). Отже, студенти четвертого курсу в порівнянні зі студентами першого курсу «щасливіші», «здоровіші» (окрім 2 етапу ускладненої ситуації), красивіші, успішніші, «впевненіші» і «розумніші» на всіх етапах ускладненої ситуації.

У студентів першого курсу відбувається збільшення частки характеристик через особистісні якості безпосередньо перед іспитами до 71 %, в той час як в решту періодів частка цих характеристик складає 62–66 % ($\chi^2 = 67,72$; $p \leq 0,0001$). Частка описів через особистісну позицію до сесії і перед іспитами складає 13–14 %, після сесії і в наступний період – 20–22 % ($\chi^2 = 43,97$; $p \leq 0,0001$). Характеристика через особисті переваги до сесії складає 13 %, перед іспитами і в подальші періоди знижується до 8–9 % ($\chi^2 = 64,04$; $p \leq 0,0001$). Характеристика за поведінковими особливос-

тями є досить рідкісною і до сесії складає 3–4 %, після сесії знижується до 1–2 % ($\chi^2 = 45,59$; $p \leq 0,0001$).

У студентів четвертого курсу частка характеристик через особистісні якості складає до сесії і перед іспитами 63–65 %, після іспитів падає до 57 % і відновлюється до 67 % у нормальних умовах після сесії ($\chi^2 = 16,52$; $p = 0,0009$). Характеристика через особистісну позицію в нормальних умовах до сесії, перед іспитами і після сесії має частку в 17–19 %, безпосередньо після іспитів зростає до 25 % ($\chi^2 = 9,45$; $p = 0,02$). Характеристика через уміння і здібності становить частку 5–6 % у нормальних умовах до сесії і відразу після іспитів, а безпосередньо перед іспитами і в нормальних умовах після сесії складає 2–3 % ($\chi^2 = 10,11$; $p = 0,02$).

Суб'єктивна оцінка невротичних проявів у студентів першого курсу на всіх етапах сесії вища, ніж у студентів четвертого курсу, проте найбільш значущою ця різниця є в нормальних умовах після сесії ($F = 6,57$; $p \leq 0,0001$). Цікавим є той факт, що суб'єктивна оцінка невротичних проявів у студентів першого курсу знижується від етапу до етапу, а суб'єктивна оцінка невротичних проявів у студентів четвертого курсу в цілому знижується, але відразу після іспитів не знижується, як за всією вибіркою і як у першокурсників, а трохи підвищується.

Психологічна автобіографія студентів першого і четвертого курсів розрізняється залежно від етапу ускладненої ситуації. Кількість минулих радісних подій більша у студентів четвертого курсу в нормальних умовах після сесії, в решту періодів їх кількість у студентів першого і четвертого курсів мало відрізняється ($F = 18,17$; $p \leq 0,0001$). Кількість минулих сумних подій вища у студентів четвертого курсу безпосередньо перед іспитами, в решту періодів студенти першого і четвертого курсів схожі за цією характеристикою ($F = 9,68$; $p \leq 0,0001$).

Кількість майбутніх радісних подій вища у студентів четвертого курсу в нормальних умовах до сесії і безпосередньо перед іспитами, в післясесійний період студенти першого і четвертого курсів розрізняються мало ($F = 20,76$; $p \leq 0,0001$). Кількість майбутніх сумних подій вища у студентів першого курсу безпосередньо перед іспитами, але відразу після іспитів студенти четвертого курсу вказують більше майбутніх сумних подій ($F = 4,99$; $p \leq 0,0001$).

Загальна кількість радісних подій вища у студентів четвертого курсу в досесійний період, у післясесійний їх кількість приблизно однакова у студентів першого і четвертого курсів ($F = 25,74$; $p \leq 0,0001$). Загальна кількість сумних подій вища у студентів четвертого курсу безпосередньо після іспитів, у решту періодів їх кількість розрізняється мало ($F = 9,16$; $p \leq 0,0001$).

Загальна кількість минулих подій вища у студентів четвертого курсу в нормальних умовах до сесії, в решту періодів кількість минулих подій у студентів першого і четвертого курсів практично не розрізняється ($F = 24,6$; $p \leq 0,0001$). Загальна кількість подій майбутнього більша у студентів четвертого курсу в досесійний період і безпосередньо після іспитів, у нормальних умовах після сесії студенти першого і четвертого курсів не розрізняються ($F = 20,22$; $p \leq 0,0001$).

Значущість минулих радісних подій вища у студентів четвертого курсу безпосередньо перед іспитами, в решту періодів значних відмінностей між студентами першого і четвертого курсів не спостерігається ($F = 16,69$; $p \leq 0,0001$). Значущість минулих сумних подій також вища у студентів четвертого курсу, але тільки безпосередньо перед іспитами, в решту періодів відмінностей не спостерігається ($F = 8,65$; $p \leq 0,0001$). Значущість майбутніх радісних подій вища у студентів четвертого курсу в досесійний період і безпосередньо після іспитів, у нормальних умовах після сесії студенти першого і четвертого курсів не розрізняються ($F = 13,71$; $p \leq 0,0001$). Значущість майбутніх сумних подій вища у студентів четвертого курсу безпосередньо після іспитів, але в решту періодів студенти першого і четвертого курсів не відрізняються ($F = 2,75$; $p = 0,0078$).

Загальна значущість радісних подій вища у студентів четвертого курсу в усі періоди, окрім нормальних умов після сесії. В останній період студенти першого і четвертого курсів відрізняються мало ($F = 19,44$; $p \leq 0,0001$). Аналогічна закономірність спостерігається для загальної ваги сумних подій ($F = 7,34$; $p \leq 0,0001$), ваги подій минулого ($F = 22,02$; $p \leq 0,0001$), ваги подій майбутнього ($F = 13,81$; $p \leq 0,0001$).

Усього подій (майбутніх і минулих, радісних і сумних) більше у студентів четвертого курсу на всіх етапах, окрім нормальних умов після сесії ($F = 29,28$; $p \leq 0,0001$). Така сама закономірність і для загальної значущості подій ($F = 23,11$; $p \leq 0,0001$).

Таким чином, студенти першого курсу мають вищі показники за фактором «відвертість», фактором «самовпевненість» (окрім 3 етапу), фактором «самокерування», а також за фактором «внутрішня конфліктність» (окрім 1 етапу) і фактором «самозвинувачення». За всіма характеристиками самооцінка студентів четвертого курсу вища, ніж у студентів першого курсу на всіх етапах складної ситуації (проте перед іспитами студенти четвертого курсу оцінюють себе як менш здорових у порівнянні з першокурсниками, але на наступних етапах самооцінка старшокурсників зростає і перевищує показники молодшого курсу).

Суб'єктивна оцінка невротичних проявів у студентів першого курсу вища, ніж у студентів четвертого курсу.

Щодо психологічної автобіографії зазначимо, що студенти четвертого курсу вказують більшу кількість подій у цілому (окрім 4 етапу), великою є зага-

льна вага подій (окрім 4 етапу), велика кількість і вага майбутніх подій (окрім 4 етапу), минулих, кількість і вага радісних подій (окрім 4 етапу), вага сумних подій (окрім 4 етапу), кількість майбутніх радісних подій (окрім 4 етапу).

Слід зазначити, що в статичних умовах поза ускладненою ситуацією студенти першого і четвертого курсів мають приблизно такі самі особливості Я-концепції, що характерні для всієї вибірки досліджуваних. Проте студенти четвертого курсу мають дещо вищі показники, ніж студенти першого курсу, з самоствавлення (відображене самоствавлення, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність і внутрішня конфліктність) і нижчі показники з відвертості, самовпевненості і самозвинувачення. Також самооцінка старших вища за самооцінку молодших, суб'єктивна оцінка невротичних проявів у старшокурсників нижча, ніж у молодших курсів. Студенти четвертого курсу вказують більшу кількість і вагу подій, у них більше радісних подій, більше минулих подій, ніж у студентів першого курсу; вони мають більшу кількість статевих ідентифікацій.

У піковий період ускладненої ситуації (2 і 3 етапи) у студентів першого і четвертого курсів підвищується самовпевненість, самокерування, відображене самоствавлення, у студентів першого курсу значно підвищується самоцінність і продовжує рости до кінця пікової ситуації, у студентів четвертого курсу самоцінність не реагує на початок пікової ситуації, проте підвищується в кінці. У першого курсу самоприйняття трохи зростає на початку пікової ситуації і залишається практично таким самим у кінці, а у четвертого курсу самоприйняття, самоприв'язаність і самозвинувачення падають до початку і залишаються такими самими до кінця пікового періоду. Самооцінка студентів першого і четвертого курсів падає на початку пікового періоду (але у першого курсу на початку практично незмінними залишаються самооцінка «вродливий», «успішний»; а в четвертого курсу не реагує на початок ситуації самооцінка «вродливий», «успішний», «розумний»). До кінця пікового періоду самооцінка студентів і першого, і четвертого курсів зростає за всіма характеристиками. Суб'єктивна оцінка невротичних проявів студентів першого і четвертого курсів знижується в піковий період. Проте у студентів четвертого курсу вона трохи підвищується до кінця пікового періоду. У студентів першого і четвертого курсів однакова закономірність: різко знижується кількість і вага подій на початку пікового періоду і трохи підвищується до його кінця.

Висновки. Визначені вікові характеристики Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях. Студентам першого курсу властиві високі значення за показниками «відкритість», «самовпевненість», «самокерування», «внутрішня конфліктність» і «самозвинувачення» на більшості етапів ускладненої ситуації; за всіма характеристиками

самооцінка першокурсників на всіх етапах ускладненої ситуації має менші значення показників; студенти четвертого курсу мають більшу кількість статевих ідентифікацій, в оцінці подій життєвого шляху є більш продуктивними й оптимістичними, вказують більшу кількість і психологічну вагу майбутніх і минулих, радісних і сумних подій; мають менші значення з суб'єктивної оцінки невротичних проявів.

Подальший напрямок дослідження полягає у вивченні особливостей Я-концепції особистостей, що суттєво відрізняються за віком та відносяться до різних вікових категорій.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г.С. Абрамова. — М.: Академия, 1999. — 672 с.
2. Кочарян О.С. Духовний вимір психічного здоров'я студентської молоді / О.С. Кочарян, Я.К. Ягнюк // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія». — 2011. — Вип. 45. — № 937. — С. 149-154.
3. Савчин В. М. Вікова психологія: навч. посіб. / В.М. Савчин, Л.П. Василенко. — К.: Академвидав, 2009. — 360 с.
4. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций: монография / Нар. укр. акад.; под общ. ред. В.И. Астаховой. — Х.: Изд-во НУА, 2010. — 408 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М.: Прогресс, 1996. — 344 с.